

VAHAPZADE, Bahtiyar

1994, s. 394-415; Nazım İbrahimov, *Bahtiyar Vahabzade (Bibliyografi-Albüm)*, Bakü 1995; Azerbaycan'ın Bahtiyar: *Bahtiyar Vahabzade'nin Hayatı, Yaradıcılığı ve İctimai Faaliyeti Hakkında Makaleler Toplusu* (haz. Nazım İbrahimov), Bakü 1995; Nizami Caferov, *Bahtiyar Vahabzade*, Bakü 1996; *Türk Dünyasının Bahtiyar: Bahtiyar Vahabzade'nin Hayatı, Yaradıcılığı ve İctimai Faaliyeti Hakkında Makaleler Toplusu* (haz. Mail Demirli), Bakü 2002, I-II; Teymur Ahmedov, "Behtiyar Vahabzade", *Azerbaycan Yazıcıları: Ansiklopedik Ma'lumat Kitabı*, Bakü 2004, s. 127-128; Erdal Karaman, *Türk Dünyasının Sesi Bahtiyar Vahabzade*, Bakü 2009.

YAVUZ AKPINAR

VAHDÂNİYYET

(الوحدانية)

Şerikinin olmaması anlamında
Allah'a nisbet edilen
selbî sıfatlardan biri.

Sözlükte "bir, yegâne, tek" anlamındaki **vahd** (**vahdet**) kökünden türeyen yapma bir masdar olup "zâtında ve sıfatlarında ortağı bulunmama, bir ve tek olma" demektir (*el-Mu'cemü'l-vasîf*, "vhđ" md.). "Acz, eksiklik ve yaratılışlık özelliği taşıyan mânalar" diye tanımlanan ve Allah'ın zâtına nisbet edilmeyen birçok selbî (tenzihi) sıfat vardır. Özellikle eğitim amacıyla kaleme alınan eserlerde bu gruba giren vücûd, kıdem, bekâ, muhâlefetün li'l-havâdis, kıyâm bi-nefsihî, vahdâniyyet diye altı sıfat zikredilir. Allah'ın bir ve tek olması sayı itibarıyla değildir, çünkü sayısal açıdan teklik yalnızca Allah'a mahsus olmayıp gerçek varlığa sahip her bir parçanın ayrılmaz niteliğidir. Bu sebeple vahdâniyyet, Allah hakkında bütün yönleriyle ulûhiyyetin gerçekliği bakımından dengi bulunmayan, yaratıklara özgü nitelikten söz edilemeyen ve unsurlardan teşekkül etmeyen bir varlık olduğunu ifade eder (*Beyâzîzâde Ahmed Efendi*, s. 107-109).

Kur'an-ı Kerim'de vahdâniyyet kelimesi yer almamakla birlikte ahad, vâhid, vahdehû lafızları zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmiş, birçok âyette kelime-i tevhidin yanı sıra şirki reddeden ifadeler kullanılmış, Allah'ın birliği gerçeğini insanlara tebliğ etmenin bütün peygamberlere emredildiği haber verilmiştir. Bu durum peygamberlerle kavimleri arasında geçen tartışmaların hemen hepsinde görülmektedir. Çeşitli âyetlerde belirtildiğine göre gerçek ilâh her şeyi bilen, duyan ve gören, her şeye gücü yeten, evreni yaratan, yarattığı varlıklara yol gösteren, yeryüzünü insanların ve diğer canlıların yaşamasına elverişli ha-

le getiren, mükellefleri düşünme ve kavrama yetenekleriyle donatan, onları hidayete erdirip dualarına icâbet eden yüce bir varlıktır. Allah'tan başka herhangi bir varlığa tanrılık nisbet edenlerin hiçbir delili yoktur. Eğer evrende Allah'tan başka tanrılar olsaydı her bir tanrı kendi yaratıklarını yönetip diğerlerinden uzaklaşıp, bunun sonunda evrenin düzeni bozulurdu. Evrende hayranlık verecek derecede mükemmel bir düzen bulunduğu göre tabiatın sahibi ve mâliki ulûhiyyette dengi olmayan Allah'tır. Hadis rivayetlerinde de vahdâniyyet kelimesine rastlanmamakla birlikte A. J. Sweeny'nin *el-Mu'cem*'inin "vhđ" ile "şrk" maddelerinde konuyla ilgili yüzlerce nakil mevcuttur.

Cenâb-ı Hak'ın varlığı yaratılıştan gelen bir eğilimin yanı sıra akıl yürütme yoluyla da bilindiğinden insanların büyük çoğunluğu başlangıçtan günümüze kadar O'nun varlığına inandığı halde birliği konusunda ortak bir inanç benimsenmemiş, ulûhiyyette denginin bulunduğu iddia edilmiş ve çeşitli varlıklara tanrılık izâfe edilmiştir (Yûsuf 12/106; el-Mü'min 40/12). Bu sebeple Allah'ın birliği meselesi İslâm literatüründe merkezî bir konuma sahip olmuştur. İslâm âlimleri, II. (VIII.) yüzyılın başlarından itibaren vâhid ve ahad sıfatlarının muhtevası üzerinde durmuş, bunların yorumundan hareketle Allah'ın birliğini temellendirmeye çalışmıştır. Tesbit edilebildiği kadarıyla Allah'ın birliği konusunu ilk defa inceleyen âlim İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'dir. Ona göre Allah'ın birliği ulûhiyyette denginin bulunmadığı ve hiçbir varlığın O'na benzemediği anlamına gelir (*el-Fıkhü'l-ekber*, s. 70). Daha sonra Ebû Mansûr el-Mâtürîdî vahdâniyyet kelimesini kullanarak Allah'ın yegâne tanrı olma sıfatını kanıtlayan delillerin bütün varlıklarda görüldüğünü belirtir. Mâtürîdî, vahdâniyyet sıfatını "Allah'ın zâtı ve sıfatları başta olmak üzere hiçbir yönden dengi ve benzerinin bulunmaması" şeklinde açıklamıştır. Bu inanca uymayan düşüncelerin hepsi çelişkilidir. Çünkü Allah'tan başka tanrılık niteliği atfedilen varlıklar tanrılıkla bağdaşmayan yaratılışlık, sonradanlık ve değişkenlik gibi vasıflara sahiptir (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 184-206).

Âlimler Allah'ın vahdâniyyetini dört yönden ele alırlar. 1. **Zâtında Vahdâniyyet**. Bunun ilk anlamı, ilâhî zâtın hücreler gibi unsurlardan ve organlardan meydana gelmemesi ve birleşik varlık niteliği taşımasıdır. Aksi takdirde O parçalara ihtiyaç duyar, bu sebeple de yaratılmış varlıklar seviyesine iner. Şu halde hem düşünce

hem gerçek yönünden Allah'ın zâtına parça veya unsur nisbet etmek mümkün değildir. İlâhî zâtta vahdâniyyetin ikinci mânası Allah'ın zâtı gibi varlığı zorunlu başka bir vâcibin düşünülmemesidir (Fahreddin er-Râzî, IV, 170-172). 2. **Sıfatlarında Vahdâniyyet**. Bütün sıfatlarının eksiklikten münezze olmasına ve her birinin alanıyla ilgili her şeyi kapsamasıdır. Yaratılmış varlıkların sıfatları ise eksik, hâdis ve değişkendir (Nûreddin es-Sâbûnî, s. 21-23). Mu'tezile kelâmcıları sıfatlarda vahdâniyyeti yorumlarken kelâm ilminde "mâna sıfatları" diye geçen hayat, ilim, kudret gibi sıfatların zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilemeyeceğini ileri sürmüştür, çünkü bu durumda ilâhî sıfatlar yaratılmışların sıfatlarına benzer duruma gelir (bk. SIFAT [Mâna Sıfatları]). 3. **Rubûbiyyette Vahdâniyyet**. Vahdâniyyetin bu kısmı Allah'ın ibadet edilmeye lâyık yegâne varlık olmasını ifade eder. Cenâb-ı Hak kâinatı yaratan ve idare eden en yüce varlıktır, gerçek rab ve mâbud yalnızca O'dur. O'ndan başkasına tapmak, dua etmek, ibadette bulunmak, ayrıca O'nun sevgisine denk bir sevgi ile başkalarını sevmek ulûhiyyette vahdâniyyeti zedeleyen ve kişiyi şirke düşüren davranışlardır. Tarih boyunca insanların tanrı inancında şirke düşmeleri rubûbiyyette vahdâniyyet ilkesine uymamalarından kaynaklanmıştır (Reşîd Rızâ, III, 326-328; XII, 199-200). İbn Teymiyye, vahdâniyyetin özünü bu husus teşkil ettiği halde kelâmcıların bunu ihmal ettiklerini ileri sürmüştü de (M. Seyyid Celyend, s. 241, 339-342) kelâmcılar arasında bu noktada hiçbir fikir ayrılığı yoktur (Alâeddin et-Tûsî, s. 179). 4. **Fiillerinde Vahdâniyyet**. Allah'ın zâtı, sıfatları ve mâbud oluşunda dengi bulunmadığı gibi fiillerinde de dengi yoktur. Çünkü fiiller fâilin zâtı ve sıfatlarının bir sonucudur. Allah'tan başka bütün fâillerin zât ve sıfatları O'nun zâtı ve sıfatlarına denk sayılmadığı gibi fiilleri de denk değildir. Ayrıca içindekilerle birlikte bütün evren Cenâb-ı Hak'ın hükümlerine altındadır ve O'nun evrene dilediği şekilde tasarruf etmesi tabiidir.

Kelâm âlimleri, vahdâniyyetin naklî delillerine ilişkin metinlerin yorumundan hareketle çeşitli aklî kanıtlar da geliştirmiştir. III. (IX.) yüzyıldan itibaren tartışılmasına başlanan bu delilleri iki başlık altında toplamak mümkündür. 1. **Burhân-ı Temânu'**. Adını "karşılıklı şekilde birbirine engel olmak" anlamındaki temânu' kelimesinden alan bu delil, kâinatı Allah'tan başka ilâhların mevcudiyeti halinde evrenin vücut bulmasının imkânsızlığı fikrine da-

yanır. Buna göre Allah'tan başka ilâhlar olsaydı bunlar mutlaka evreni yaratma ve yönetme iradesi gösterirdi. Bu durumda ya her ilâhın iradesi geçerli olur veya hiçbirinin iradesi geçerli olmaz ya da birinin iradesi geçerli, diğerlerinininki geçersiz olur. İlk iki ihtimal dikkate alındığında aklen evren aynı anda hem var hem yoktur veya ne var ne yoktur gibi bir sonuçla karşı karşıya kalınır ki bunların her ikisi de tutarsızdır. Üçüncü ihtimale göre iradesi geçersiz olanlar gerçek ilâh sayılmaz, geçerli olan ise evrenin gerçek yaratıcısıdır ki o da Allah'tır (Mâtürîdî, s. 38; Neseffî, I, 83-84; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, s. 479). Ebû Hâşim el-Cübbâî, ilâhların ittifak etmesinin mümkün olduğu tezini ileri sürerek burhân-ı temânuun kesin bir sonuç vermediğini iddia etmiş, ancak vahdâniyyet sıfatını kanıtlayamama neticesini verdiği gerekçesiyle Ebû'l-Muîn en-Neseffî tarafından tekfir edilmiştir (*Tebşîratü'l-edille*, I, 86-88). Daha sonra Teftâzânî, Ebû Hâşim'in görüşüne benzer düşünceler ileri sürmüştü (*Şerhu'l-Akâ'id*, s. 64-65), onu da aynı gerekçe ile çağdaşlarından Abdüllatif el-Kirmânî küfre nisbet etmiştir (İbn Kutluboğa, s. 49-51; Kemâleddin İbn Ebû Şerîf, s. 49-57). İbn Rüşd, kelâmcıların Enbiyâ sûresinde geçen âyetten (21/22) ilham alarak geliştirdikleri temânu' deliliyle âyette işaret edilen delilin farklılığını ileri sürer. Kur'an'ın işaret ettiği imkânsızlık evrenin var oluşu arasındaki kaostur, kelâmcılara ait delilin içerdiği imkânsızlık ise evrenin devamlı bir kaos içinde bulunmasıyla ilgilidir. Ayrıca ona göre kelâmcılarca var sayılan ilâhların ihtilâfî kesin bir sonuç değildir ve onların ittifak etmesi de mümkündür. Ancak İbn Rüşd'ün bu eleştirileri temânu' delilini geçersiz kılacak veya zayıflatacak güçte değildir. Çünkü kelâmcılar var sayılan ilâhların ittifak etmesini ilişkin ihtimali dikkate almış ve onu tevârüd delili çerçevesinde incelemiştir. 2. Burhân-ı Tevârüd. Evrende Allah'tan başka ilâhların varlığı durumunda bunların ittifak etme ihtimalini dikkate alan bir delildir. Adını "ittifak etmek, birleşmek" anlamındaki tevârüd kelimesinden alan bu delile göre evrende Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı ittifak etmek mecburiyetinde kalırlardı, mecburiyet ise âcizliktir. İttifak etmek mecburiyetinde kalma vuku bulabilecek müdahalenin önüne geçme zorunluluğunun bir sonucudur ve ittifak ihtimali bir nesnenin iki ayrı kâdir tarafından meydana getirilmesini gerektirir. Bu ise hem bir nesnenin iki ayrı varlığa sahip olmasını hem de ilâhların ortak ve birleşik (mürekkep) bulunmasını akla ge-

tirir. Bu da ilâhın yetkin, mutlak hâkim ve istiğnâ nitelikleriyle bağdaşmaz (Mâtürîdî, s. 38-40; Fahreddin er-Râzî, XXII, 151-154; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid*, II, 62-63).

Vahdâniyyete dair bir başka delil, İslâm filozoflarının vâcibü'l-vücûd kavramını tahlil etmekten yola çıkarak ortaya koydukları delildir. Şöyle ki: Allah vâcibü'l-vücûd bir varlıktır, vâcibü'l-vücûdun birden fazla olması mümkün değildir. İki vâcibü'l-vücûdun mevcudiyeti düşünülürse olursa "bu" ve "şu" diye birinin diğerinden ayırt edilmesi gerekir. Bu ayırım ya zâtî veya arazî sebeple gerçekleşir. Ayırım ikisi için de arazî ise her biri mâlûl olur, çünkü arazî zâta sonradan eklenen bir niteliktir. Eğer ayırım zâtî sebepten meydana geliyorsa iki vâcibü'l-vücûddan biri diğerinden ayırt edilmiş olur. Bu takdirde iki zâtî varlıkta ortaklık sebebiyle bir terkîp gerçekleşir, bu da onları mâlûl hale getirir. Mâlûller ise vâcib değil mümkün varlıklardır. Buna göre vâcibin birden fazla olması aklen imkânsızdır (İbn Sînâ, *er-Risâletü'l-'arşîyye*, s. 16-17). Daha sonra kelâmcılar, filozofların bu delilini farklı bir şekilde takrir ederek vahdâniyyetin kanıtları arasında zikretmiştir (Fahreddin er-Râzî, XX, 48; XXII, 152; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, s. 478; bu delilin de eleştirisi için bk. Alâeddin et-Tûsî, s. 185; M. Seyyid Celyend, s. 195-200).

Diğer din mensupları büyük çoğunlukla vahdâniyyeti ihlâl eden inançları benimsemiştir. Biri hayır, diğeri şer veya biri nur, diğeri zulmet diye adlandırılan iki ilâhın varlığına inanan düalistler (Seneviyye), Mecûsîler'in yanı sıra Allah'tan başka bazı yaratıklara tapan putperestler, yıldızlara tapan Sâbîiler, Buda'yı tanılaştıran Budistler ve Hz. İsa ile Hz. Meryem'e ulûhiyyet nisbet eden hıristiyanlar vahdâniyyet sıfatını ihlâl eden inanç gruplarını meydana getirir. Kelâmcılara göre bunların ortak noktası yaratılmış olduğu açıkça bilinen varlıklara tanrılık atfetmektir. Nur ve zulmet hâdis, hayır ve şer hem hâdis hem birbiriyle karışık, Hz. İsa, Hz. Meryem ve Buda ise diğer insanlar gibi Allah'ın yarattığı kullardır; insandan doğmuş, bir müddet yaşadıkten sonra ölmüşlerdir. Dolayısıyla bir varlığın hem yaratılmış hem tanrı olması mümkün değildir (Mâtürîdî, s. 185; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 284-294; İbn Hazm, I, 109-129; Râgib el-İsfahânî, s. 68-73). "İnsan tanrı" kavramı gibi "tanrı insan" kavramı da anlamsızdır ve herhangi bir gerçekliğe tekabül etmez. Ayrıca "bir" in "üç" ve "üç" ün "bir" olması akîl temelden yoksundur. Teftâzânî'ye göre eğer lafzî bir tahrif vuku bulmamişsa

İncil'deki baba ve oğul ifadelerini yorumlayarak Hıristiyanlık'ta da vahdâniyyet sıfatına yer bulmak mümkündür. Zira mecazen baba kelimesine "rab", oğul kelimesine de "Allah'a bütünüyle teveccüh edip buyruklarına uyan ve onun yolundan giden insan" anlamı verilebilir. İncil'deki "benim ve sizin babanız" ifadesi buna bir işaret kabul edilebilir (*Şerhu'l-Makâşid*, II, 65). Her insanın doğuştan sahip bulunduğu yetenek, ürettiği akli kanıtlar ve peygamberlerin tebliğleri sayesinde varlığına inandığı Allah'ın birliğine de iman etmesi gerekir. Hz. İsa dahil bütün peygamberler, insanda doğuştan var olan vahdâniyyete dair duygu ve düşünceleri ortaya çıkarıp pekiştirmeye çalışmıştır. Evrende hüküm süren hassas düzen ve hayranlık uyandıran âhenk onun, bilgi ve kudreti sonsuz tek bir irade sahibi tanrı tarafından yaratılıp yönetildiğinin açık bir kanıtı kabul edilmelidir.

Sünnî kelâmcıların Allah'ın, zâtî gibi kadîm olan mâna sıfatlarının (hayat, ilim, kudret vb.) bulunduğunu savunmaları, Mu'tezile kelâmcıların insanları fiillerinin doğrudan yaratıcısı kabul etmeleri, tasavvuf mensuplarının müşidlerine sevgi ve saygıda aşırı gitmeleri sebebiyle vahdâniyyeti ihlâl ettiklerini söylemek doğru değildir. Çünkü ilâhî zâtın kadîm sıfatları bulunduğunu ispat etmek vahdâniyyetin, insanların kendi fiillerini iradeleriyle yaptığını savunmak adaletin ve kişileri yükümlü kılmanın gereği olarak düşünülebilir. Bu durum Allah'ın her şeyi yarattığı gerçeğine aykırı düşmez. Çünkü ilâhî fiillerin bir kısmı doğrudan doğruya, bir kısmı da vasıtalı şekilde gerçekleşir. Sûfilerin müşidlerine besledikleri sevgide aşırı gitmeleri Allah'a yönelik muhabbetlerinin bir sonucu şeklinde kabul edilebilir. Herhangi bir müşide ulûhiyyet niteliklerinden birini atfetmenin vahdâniyyet inancıyla bağdaşmadığında ise şüphe yoktur.

Vahdâniyyeti konu edinen eserlerden bazıları şunlardır: Fazlullah b. Abdülhamîd el-Kirmânî, *ed-Dürrü'l-Haseniyye fî delâli'l-vaḥdâniyye* (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 148); Kara Halil, *Risâle fî cevâzi işbâti'l-vaḥdâniyye bi'd-delîli's-sem'î* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1032); Dâvûd-i Kayserî, *Esâsü'l-vaḥdâniyye* (Tahran 1381); Abdülahad Dâvûd, *Esrâr-ı İseviyye: Vahdâniyyet-i Âliheyi İsbât* (İstanbul 1332); Abdullah Yağsız, *Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın Varlığı ve Vahdâniyyetine Dair İstidlâl Çeşitleri* (yüksek lisans tezi, 1996, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

VAHDÂNİYYET

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber* (nşr. M. Zâhid Keversî, trc. Mustafa Öz, *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde), İstanbul 1992, s. 70; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 37-42, 184-206; Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Üsûlî'l-hamse*, s. 277-295; İbn Sînâ, *er-Risâletü'l-'arşıyye* (nşr. İbrâhim Hilâl), Kahire 1980, s. 16-17; a.m.f., *el-İşârât ve't-tenbîhât* (nşr. Süleyman Dünyâ), Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 13-45; İbn Hazm, *el-Fasıl* (Umevre), I, 109-131; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mu'temed fi'uşûlî'd-dîn* (nşr. Vedî Zeydân Haddâd), Beyrut 1974, s. 40-41; Râgîb el-İsfahânî, *el-İ'tikâdât* (nşr. Şemrân el-İclî), Beyrut 1988, s. 68-73; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-'itikâd*, Beyrut 1403/1983, s. 48-52; Neseî, *Tebşirâtü'l-edille* (Salamé), I, 81-88; Kemâleddin el-Enbârî, *ed-Dâ'i ile'l-İslâm* (nşr. Seyyid Hüseyin Bağcıvân), Beyrut 1409/1988, s. 200-226; Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi'uşûlî'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Dimaşk 1399/1979, s. 21-23; İbn Rüşd, *el-Keşf* (nşr. M. Âbid el-Câbirî), Beyrut 1998, s. 123-126; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV, 170-173; XX, 48; XXII, 150-155; Teftâzânî, *Şerhu'l-'Aşkâ'id*, İstanbul 1310, s. 62-65; a.m.f., *Şerhu'l-Makâsîd*, İstanbul 1305, II, 61-65; Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul 1239, s. 478-479; Hayâlî, *Şerhu'l-Kaşîdeti'n-nüniyye*, İstanbul 1318, s. 18-19; Alâeddin et-Tûsî, *Tehâfütü'l-felâsife* (nşr. Rızâ Saâde), Beyrut 1403/1983, s. 177-185; İbn Kutluboğa, *Hâşiye 'ale'l-Müsâyere*, Bulak 1317, s. 49-51; Kemâleddin İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere*, Bulak 1317, s. 49-57; Şarânî, *el-Yevâkıf ve'l-cevâhîr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rif), I, 26-31; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâtü'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, s. 107-109; Dâvûd-i Karsî, *Şerhu'l-Kaşîdeti'n-nüniyye*, İstanbul 1318, s. 19-20; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, Bulak 1301 → Beyrut, ts. (Dârü'ihyâi't-türâsî'l-Arabî), III, 5; XVII, 25-28; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, III, 256, 326-328; XII, 199-200; M. Seyyid Celyend, *el-İmâm İbn Teymîyye ve mevâkıfihü min kazıyyeti't-te'vîl*, Kahire 1393/1973, s. 63, 191-241, 339-346; Affî Abdülfettâh Tabbâre, *el-Yehûd fi'l-Kur'ân*, Beyrut 1986, s. 256-279; Cafer es-Sübânî, *el-İlahiyyât*, Kum 1411, II, 9-31.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

VAHDEDDİN

(bk. MEHMED VI).

VAHDET

(الوحدة)

Matematik, mantık
ve metafizikte kullanılan
bir terim.

Sözlükte “bir ve tek olmak, tek kalmak” anlamındaki **vahd** kökünden masdar olup “birlik, teklik, bütünlük” anlamında **kesretin** karşıtıdır; “varlığa bir (vâhid) adını vermeyi sağlayan mâna” diye açıklanır (Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, s. 46; İbn Rüşd,

Metafizik Şerhi, s. 87). Vahdetle vâhid arasındaki ilişki vücûdla (varlık) mevcut arasındaki ilişkiye benzer. Vücûd gibi vahdet de zihinlerde ilk yer eden, anlamı apaçık önsel kavramlardandır. Varlık ismi denen şeye vâhid de denilebilir. Bu sebeple vücûd da vahdet gibi cevheri ifade eden genel kavram arasında yer alır. “Çokluk birle sayılandır” denildiğinde çokluğun tanımına vahdet katılmış olur. Buna göre vahdet akıl tarafından doğrudan ve bizzat kavrandığı, ayrıca tanımlanmasında kendi kendine yeterli sayıldığı halde kesret ancak vahdetle tanımlanır. Vahdetle kesret arasında bir müteakabiliyet ilişkisi bulunmakla birlikte bu tam bir zıtlık ve karşıtlık değildir. Çünkü çokluğun zıddı birlik değil azlıktır. Vahdetle kesret arasındaki müteakabiliyet ölçenle ölçülen ilişkisinde görüldüğü gibi bir izâfet ilişkisidir. Bir başka açıdan bu ilişki illet-mâlûl ilişkisine benzer (Kindî, I, 160; Fârâbî, *el-Vâhid*, s. 51; İbn Sînâ, *Kitâbü'ş-Şifâ: Metafizik*, I, 91-97, 111-113, 115-116; İbn Rüşd, *Metafizik Şerhi*, s. 101-102; M. Hüseyin et-Tabâtabâî, s. 173, 183, 259). Ontolojik açıdan duysal varlıklar (mahsûsat) alanında vahdetle kesret arasında birinin diğerini gerektirdiği bir ilişkiden (mülâzemet) söz edilir. Buna göre kesretin olduğu yerde vahdet, vahdetin olduğu yerde kesret vardır (Kindî, I, 141-143). İbn Sînâ vahdetin üç özelliğini şöyle sıralar: Vahdet cevherlerin varlığının zatî unsuru değil onun lâzımıdır; madde vahdeti çokluk izler; vahdet arazlar için de söz konusudur. Bu üç özellik vahdetin arazî bir tabiata sahip bulunduğunu gösterir. Vahdeti izleyen ve ondan oluşan sayılar için de bu sonuç geçerlidir (*en-Necât*, s. 515). Matematikte vahdet aritmetiğin ilkesi ve ilk konusu kabul edilir. Vahdet sayı değilse de sayılar vahdetin tekrarıyla kurulur. Vahdetin aritmetikteki konumu noktanın geometrideki konumu gibidir. Bölünmemesi yönünden vahdet noktaya benzerse de noktaya vahdet denilmemekte, ancak ittisâl (çizgi ve yüzey oluşturmak için noktaların birleştirilmesi) bir çeşit vahdet sayılmaktadır (Fârâbî, *el-Vâhid*, s. 44, 47; İbn Sînâ, *Kitâbü'ş-Şifâ: Metafizik*, I, 85, 89-90, 107; *Kitâbü'ş-Şifâ: II. Analitikler*, s. 188, 193, 225; İbn Rüşd, *Tefsîru Mâ Ba'de't-Tabî'a*, II, 538-547).

Mantıkta vâhidle vahdet özdeş ve özdeşlik kavramlarını ifade eder. Öncelikle her nesne (ayn) ve özel varlık (şahıs) kendi kendisiyle özdeş, dolayısıyla vâhidir. Mantıkta beş külliden nevi, cins ve fasıl zatî özdeş, hâssa ve araz-ı âm izâfî ve nisbî özdeşdir. Meselâ kaptanla gemi, yöneticiy-

le ülke arasında izâfî (arazî) özdeşlik vardır (Kindî, s. 131-132; Fârâbî, *el-Vâhid*, s. 40-43, 52; İbn Sînâ, *Kitâbü'l-Hidâye*, s. 255-259; İbn Rüşd, *Metafizik Şerhi*, s. 90). Bir şeyin kendi kendisi olduğunu anlatmak için kullanılan “hüve hüve” ile vâhid aynı anlama gelir, ikisi de özdeşlik ifade eder. Vahdet gibi hüve hüve de bizzat ve bi'l-araz kısımlarına ayrılır. Bizzat hüve hüve kendi kendisi kalan cins, tür ve hâssa gibi şeylerde, bi'l-araz hüve hüve ise nitelik, nicelik ve izâfette görülür. Buna göre bir varlıktaki birlik (ittihad) nitelikteyse müşâbehet, nicelikteyse müsâvat, cinsteyse mücâneset, türdeyse müşâkelet, konumdaysa müvâzene adını alır. Kindî ve İbn Sînâ aklın özdeşlik işlevi için ittihad kavramını kullanmışlardır (*Resâ'il*, I, 154-155; *Kitâbü'ş-Şifâ: Metafizik*, II, 49; *en-Necât*, s. 544-545). İzmirli İsmail Hakkı'nın “özdeşlik ilkesi” anlamında “mebde-i ittihâd” terkiibini oluşturmasının da (*Felsefe Dersleri*, s. 57-60, 63) bu kullanımdan ilham aldığı anlaşılmaktadır.

İslâm felsefesi geleneğinde ilk varlığın (Tanrı) birliğiyle diğer varlıkların birliği arasında temel bir ayırım yapılmıştır. Meselâ metafiziğini vahdet-kesret ilişkisi üzerine kuran Kindî, vahdeti zatî / hakikî ve arazî / mecazî şeklinde ikiye ayırır. Yalnız Tanrı'nın vahdeti zatîdir; dolayısıyla yalnız Tanrı gerçek bir olup O'nun hakkında hiçbir yönden çokluk düşünülemez. Bu sebeple varlıklardaki arazî vahdet insana gerçek vahdete sahip Tanrı'yı gösterir. Vahdetin var olmayla ilişkisinden dolayı şeylere mevcûdat dendiği gibi muvahhadât da denir (Kindî, I, 128-131, 143, 161-162; İbn Sînâ, *en-Necât*, s. 556-557). Fârâbî'ye göre bir şeyin vahdeti onun özel varlığıdır; her mevcûda vâhid denirse de ilk varlık vâhid adını ve anlamını almaya her şeyden daha çok lâyıktır (*el-Medînetü'l-fâzıla*, s. 46). İbn Sînâ, İhlâs süresindeki “ahad” kelimesini “vahdetteki mübalağa” şeklinde yorumlar (*el-İhlâs*, s. 109). İbn Rüşd'un ifadesiyle gerçek anlamda vahdet ilk ilkeye (el-mebdeü'l-ewel / Tanrı) aittir; Tanrı kendi özünde basit ve vâhidir, diğer cevherler vahdetini O'ndan alır. Bazan bir şeyin yetkinliği ve tümelliği onun bir çeşit vahdeti sayılır. Meselâ “bir kitap, bir tanım, bir mukaddime, bir konuşma” denildiğinde bunların tamlığı ve mükemmelliği kastedilir (*Metafizik Şerhi*, s. 134-135). Tasavvufta sâikin varlıkta birliği, yani gördüklerinde yalnız Allah'ı görmesi vahdet-i şühûd; varlık olarak yalnız Allah'ı bilmesi, O'ndan başka varlık bulunmadığı, her şeyin ilâhî tecellilerden ibaret olduğu idrak ve şuuruna